

ob 20 letnici turjaka

...Ko sem lani v novembru omenil, da si v treh tednih upam sestaviti pregled turjaških dogodkov, sem imel v mislih svoj članek pred 5 leti, ki bi ga malo spopolnil. Ko sem v aprilu in maju začel pregledovati gradivo, obenem pa pisal nekaj novih pisem naokrog, sem bil prepričan, da bo ta pregled precej lahko delo; bo poljudno, a solidno pisan, dasi brez navedbe virov. Junija šele, predvsem pa julija sem se vrgel v sistematično zbiranje gradiva. To sem nadaljeval v avgustu in septembru. Čez 100 pisem je šlo po svetu. Za to zbiranje sem uporabil tudi svoj dopust, šel v Toronto in Cleveland, že prej pa v Chicago. Ravno zaradi tega letos poleti nisem vzel nič šole, čeprav bi jo zelo rad.

...Reči smem, da sem dobil precej novih podatkov, več kot sem pričakoval. Že na poti pa sem se spraševal, ali je sploh mogoče predstaviti Turjak v enem članku. Kazalo se mi je precej jasno že takrat, da to ni mogoče. Nato pa je prišel dr. Blatnik s serijo 9 člankov v Ameriški domovini, zadnji okoli 20. septembra...

...Končno sem prišel do prepričanja, da je najbolje, da Turjak prikažem po sekcijah. Ko sem premišljeval, kaj naj obdelam najprej: ali koncentracije VS z ozadjem, pa razmerje med četniki in VS, ali zakaj je Turjak končno padel, mi je jasno stopilo pred oči, da je najbolje, da najprej obdelam Dežmana in Cerkvenika pa morda še Malovrha. Čutim, da sem se prav odločil...

Iz pisma prof. Janeza Gruma uredništvu Zbornika z dne 15. oktobra 1963

PODPOLKOVNIK JOSIP DEŽMAN

Pred Veliko nočjo 1943 je na moje vprašanje, koga namerava postaviti za ilegalnega poveljnika v ribniško-kočevskem okrožju, podpolkovnik Peterlin odgovoril, da predvsem računa na podpolkovnika Dežmana. 1). Zato je verjetno, da je v naslednjih mesecih Peterlin pridobil Dežmana za ilegalno poveljstvo nad obstoječimi Vaškimi stražami (VS) v tem okrožju, obenem pa nad tistimi enotami, ki bi jih v danem trenutku bilo treba organizirati. Le ob tem ozadju je razumljivo, da je Peterlin 11. septembra 1943 uradno imenoval Dežmana za poveljnika VS in drugih enot v Ribnici, Kočevju in Suhi Krajini. Brez predhodne Dežmanove privolitve bi Peterlin tega ne bil mogel napraviti. (Več o tem imenovanju kasneje.)

(9. septembra) je prišel tja tudi „Ljubljanski četniški odred“. Ko so komandirji teh enot prosili Dežmana, da prevzame poveljstvo v Ribnici, je bil ta že pripravljen na to. Prehod poveljstva je potekel zelo gladko. Verjetno je kdo od komandirjev VS ali pa odbornikov Slovenske legije (SL) že prej vedel, da je Dežman določen za komandanta vseh vojaških enot v tem okrožju. Pripomglo pa je tudi to, da je Dežman postal med italijansko okupacijo skoro pravi ribniški domačin.

Dva dni je bil Dežman v Ribnici dejansko poveljnik mesta. Postavil je za župana bivšega banskega svetnika Stanka Škrabca in razglasil mobilizacijo mlajših letnikov.

Druga Dežmanova naloga je bila, doseči od Italijanov izročitev orožja. Zato je šel drugi dan z več oficirji na italijansko poveljstvo. Pridružil se mu je tudi dr. Blatnik (ki je bil prejšnji večer prišel v

Ribnico) in bil za tolmača. „Najprej smo zahtevali, naj bi nam Italijani izročili orožje, pa nam je (laški, J. G.) stotnik (bil je polkovnik, J. G.) odgovoril, da ima nalog. izročiti ga partizanom. Svetoval nam je, naj bi se s partizani sporazumeli, češ da imajo zdaj ogromno orožja, ko jim ga italijanske edinice izročajo. „Danes popoldne pridejo partizani v Ribnico, mi jim bomo mesto predali in orožje izročili. Pametno bi bilo, če jih tudi vi tukaj počakate in se z njimi sporazumete.“ 2)

Zaradi nastalega položaja je Dežman sklical v občinski urad „vse oficirje in druge važnejše osebe na razgovor, ali se stopi v stik s partizani ali ne. Odločno odklonilno sta nastopila komandir četnikov (Fajdiga — Vojči, J. G.) in vaške straže. Zato do pogajanj ni prišlo. Italijanski poveljnik je povedal, da bodo njegovi vojaki zapustili bloke, zato so takoj prevzeli straže na istih VS in četniki s pomočjo nekaterih mobilizirancev.“ 3)

Drugi dan, 10. sept., „je bilo po ponovnem odbitju za pogajanja sklenjeno, da se umaknemo iz Ribnice, ker partizanskega napada ne bi mogli zdržati. Vseh nas je bilo toliko, da bi komaj zadostovali za vse bloke... Proti večeru smo se začeli pomikati iz Ribnice in po celonočnem maršu čez Malo goro zjutraj prišli v Kampilje, kjer je bilo zbranih že več bližnjih VS.“ 4) (Ker so se po odhodu Italijanov dobrepoljske VS zbrale v Vidmu, je verjetno mišljen ta kraj.) Na Mali gori še se je od Dežmanove skupine odločil imenovani četniški odred in po robu hriba krenil proti Velikim Laščam.

Če so po Peterlinovi zamisli Velike Lašče in Dobrepoljska dolina spadale v ribniško-kočevsko okrožje, potem sta župan Pačernost in kaplan Malovrh (zastopnik SL) imela prav, če sta v soboto 11. sept. rekla dr. Blatniku v Vel. Laščah, da je poveljstvo v Dobrem polju in da naj gre tja. 5) Dvomim pa za oba, zlasti za Malovrha, da sta gledala v Dežmanu svojega poveljnika. (O tem kasneje.)

Polk. Dežman in drugi oficirji so bili ta dan gostje pri župniku Merkunu na Vidmu. Med kosilom je ribniški komunist Danilo Divjak pripeljal tja rev. dr. Blatnika. Ta je kot parlamentarec izbran in poslan od partizanov, sporočil Dežmanu, da so mu partizani povedali, da so razbili Grčarice in da je četniški odred tam uničen ter da so dobili ali pa vzeli Italijanom velike količine težkega orožja. V to

poročilo je Dežman podvcmil, zlasti, ker je bil kapetan Debeljak (ki je prišel za dr. Blatnikom iz Vel. Lašč) prepričan, da takemu poročilu ni mogoče verjeti. Pristal pa je na Debeljakov predlog, da naj dr. Blatnik izposluje pri partizanih, da kdo od aktivnih oficirjev vidi Grčarice in težko orožje, ki da ga imajo partizani. 6)

Zvečer istega dne je bil pri župniku Merkunu razgovor, pri katerem so bili Dežman, oficirji VS in nekateri civilisti. Župnika Škulja, ki je bil prišel v Videm skupaj z ribniškim, ni bilo zraven; šel je obiskat brata na svoj rojstni dom. Razgovor se je sukal o novem tako hitro nastalem položaju. Ker so v Vidmu tedaj že vedeli, da so od ljubljanske strani prišle v Turjak VS z Izanskega, je Dežman izrekel mnenje, da je nespametno utrditi se v grad, da je to starinski način bojevanja, da se modernemu orožju taka trdnjava ne more upreti. Verjetno je imel pred očmi tudi dr. Blatnikovo sporočilo. Sicer pa je bil Dežman gotovo toliko stratega, da je vedel, da se ob novo nastalem položaju ne smejo utrditi v neko postojanko. četudi ima še tako močno zidovje. 7) Izrekel je tudi misel, da bi krenili v smeri proti Ljubljani.

Glede Dežmanovega bivanja v Dobrem polju je treba omeniti sporočilo stotnika Cerkvénika. V tem sporočilu, ki sta ga Cerkvénik in kaplan Malovrh napisala 11. sept. pozno zvečer na Zapotoku, je rečeno: „V štabu bataljona „V“, katerega poveljstvo je včeraj prevzel poročnik Perne in kateremu je od strani poveljstva te brigade mesto bilo priznано, se nahaja polk. Dežman, ki s svojo navzočnostjo povzroča precej zmede. Zato je neobhodno potrebno, poudarjamo, da takoj pride na teren sposoben polkovnik, ki bo prevzel poveljstvo slov. planinske divizije. Triglav-Cerkvenik zahteva Jelena-Peterlina! Poveljstvo SL se naj zaveda vse odgovornosti pri posledicah, ki bodo nastale, če bi se odločitev v tem pogledu še količkaj zavlačevala...“ 8) Cerkvénikov izraz „zmeda“ je najbrže premočen, ker je po izjavi dobrepoljskega domačina razgovor z Dežmanom potekel prijateljsko. Možno pa je, da je kdo od oficirjev VS ali civilistov sporočil Cerkvéniku ali pa Malovrhu na Turjak ali Zapotok, da tam ne vedo, kakšno razmerje zavzeti do polkovnika Dežmana. Možno je tudi, da je stotnik Cerkvénik le predvideval zmedo.

V nedeljo 12. sept. zgodaj popoldne je Dežman krenil z ribniško skupino (ki se

ji je bila še v Ribnici pridružila tudi VS iz kočevske Stare cerkve) mimo Ponikev proti Rašici in nato po glavni cesti proti Turjaku. Po njegovem prihodu tja je v gradu kmalu nato bil skupen vojaški posvet poveljnikov VS, četniških oficirjev in nekaterih javnih delavcev. Po poročilih so bili navzoči: poveljnik VS Dobropolje Perne, komandir VS Velike Lašče Bajec, komandir VS Škocjan Žuraj (ki ga je bil že v petek Cerkvenik postavil za svojega namestnika v gradu), poročnik Bitenc, dalje kapetana Debeljak in Fajdiga (Vojči!), velikolaški župan Paternost, Casar in dr. Arko, dr. Kožuh, kaplana Malovrh in Lavrih. Verjetno še kdo. Cerkvenika pri tem posvetu ni bilo. Najvidnejša na tej seji sta bila vsekakor podpolkovnik Dežman in dolenjevaški župnik Karel Škulj, ki je bil v prvih letih Jugoslavije državni poslanec.

Takoj se je pojavilo vprašanje glede skupnega poveljstva. „Debeljak je naglasil, da je vrhovni komandant Slovenije major Novak in on njegov namestnik. Tu pa se nahaja g. podpolkovnik Dežman, ki je od mene po činu starejši, zato prepriščam vrhovno komando njemu.“ (9)

Doslej nisem mogel ugotoviti, ali je kdo na te Debeljakove besede kaj odgovoril. Sodim pa, da sta pri tem razgovoru — in ne šele v ponedeljek na Zapotoku, kot navaja po Paternostovem (?) poročilu Saje v Belogardizmu — Škulj in Paternost sporočila Dežmanu, da je „vrhovni poveljnik naših formacij v Ljubljani in sicer polkovnik Peterlin, dočim je Triglav (kap. Cerkvenik) samo njegov zastopnik na terenu in ga zato mi nismo kompetentni od imenovane funkcije razrešiti.“ (10) (K temu odgovoru se povrnem pozneje.)

Strogo po vojaških pravilih je kapetan Debeljak imel prav. A mnenja sem, da je v tistih okoliščinah le še bolj zapletel vprašanje višjega poveljstva in le razvnel duhove. Iz več razlogov:

1. Cerkvenik sam je, kot je razvidno iz imenovanega njegovega poročila poveljstvu SL v Ljubljani, prejšnji večer zahteval, da pride na teren podpolk. Peterlin, ki je bil poveljnik vseh VS. Debeljak vsekakor ni vedel za to Cerkvenikovo zahtevo. Toda ta zahteva sama po sebi še ni bila zadosten razlog, da bi Dežman začasno ne smel prevzeti poveljstva. Naslednja razloga sta močnejša:

2. Res, da so bile VS proglašene tri dni prej za Slovensko narodno vojsko kot ses-

tavni del Jugoslovanske armade. A v bistvu so bile to še vedno prostovoljske enote. Kdor je živel v takih enotah, ta ve, da je treba s psihologijo prostovoljca računati. V takih enotah je uspešen samo tisti oficir, ki ga vojaki poznajo že dalj časa in si je pri njih pridobil neko zaupanje. Vojaška stopnja (čin) in pa predpis, da poveljstvo pripada najstarejšemu, pomeni prostovoljcu v izrednih razmerah precej manj kot redni vojski. Često prav malo. Za spremembo poveljstva je potrebno nekaj časa, pa zdrav čut navzgor in navzdol. Konkretno na Turjaku in zlasti na Zapotoku: ker so skoro vse VS priznavale Cerkvenika za Peterlinovega namestnika, bi moral Debeljak načeti vprašanje skupnega poveljstva najprej s Cerkvenikom in njegovim štabom. V tako izrednih razmerah je treba računati ne samo z vojaškimi predpisi, ampak vsaj toliko s psihologijo živih ljudi. Ta psihologija pa narekuje neko premišljeno osnovo za spremembo v poveljstvu.

3. Po mnenju večine oficirjev VS je bil Debeljak izmed vseh tam navzočih aktivnih oficirjev najmanj primeren, da načne vprašanje in potrebo skupnega poveljstva. Pri skoro vseh teh komandirjih Debeljak ni užival zaupanja. (Da bi prepričljivo podprl tale tretji razlog, bi moral napisati poseben članek o razmerju med četniško ilegalno, t.j. Jugoslovansko vojsko v domovini, in med ilegalnim vodstvom VS od vsega početka, zlasti pa od pomladi 1943 naprej. Dotakniti bi se moral pri tem tudi dveh različnih konceptov, ki sta se pokazala v Grčaricah in Turjaku: tam Jugoslovanska vojska v domovini, tu na Turjaku Slovenska narodna vojska kot sestavni del Jugoslovanske armade. „Mi centralisti, vi federalisti!“ je med solzami ušlo Debeljaku pri preboju skozi Želimlje.)

Našteti razlogi razodevajo tedanje gledanje in stališče najbrž vseh komandirjev VS, zbranih tiste dni na Turjaku in Zapotoku. Za popolno razumevanje položaja pa bi moral navesti še druge razloge, ki pa so veljali le za nekatere komandirje, n. pr. za one v Dobrem polju. V tej zvezi bi moral predvsem razložiti, zakaj je pred svojim odhodom v Ljubljano Casar prosil nekatere komandirje VS (n. pr. Bitenca), da naj vztrajajo pri Cerkvenikovem poveljstvu. Treba bi bilo razložiti Casarjev t.j. stražarski koncept in s tem v zvezi njegove organizacijske zamisli.

Ni pa jasno iz poročil, ali je bil skup-

ni posvet formalno sklican, ali pa je Debeljak izrekel predlog za Dežmanovo poveljstvo ob priliki, ko je ravno nanese tako, da so poleg Dežmana in četniških oficirjev bili v večji sobi tudi vidnejši poveljniki VS in vidnejši javni delavci. Rev. Ivan Lavrih izrecno omenja „Turjaški posvet v nedeljo popoldne: Osebo sem bil tam... Na tem sestanku je bilo...“ 11) A dobra štiri leta kasneje je zapisal: „Dejansko so šli pogovori vse popoldne.“ 12) Skupni posvet omenja tudi župnik Karel Škulj: „Ravnokar je bil končan posvet...“ 13) Prav tako ga omenja Dolšek: „Podpolk. Dežman se je takoj sestal z ostalimi poveljniki in se z njimi ragovarjal o situaciji, v kateri smo se nahajali.“ 14) O skupnem posvetu govori tudi že omenjeno nepodpisano poročilo o dogodkih na Turjaku in Zapotoku, ki ga Saje pripisuje Paternostu.

Rev. dr. Blatnik pa pravi: „Če je bila na Turjaku kaka seja aktivnih oficirjev in poveljnikov VS, je morala biti že pred mojim prihodom. Ko sem jaz prišel, sem našel samo aktivne oficirje z Dežmanom. Nič ni bilo na tej seji prerekanja o poveljstvu... Tudi ni nihče omenil, da mu drugi poveljstvo osporavajo.“ 15) Dr. Blatnik torej ni nič slišal o Debeljakovem predlogu. Njegov vtis je bil, da se je „Dežman obnašal kot poveljnik in vsi okrog njega so ga priznavali.“ 16) Toda ta vtis je bil napačen. Da Dežman ni bil priznan za skupnega poveljnika na Turjaku, je tako znano dejstvo, da ga ni treba dokazovati. Po neuspelem Debeljakovem predlogu so tudi četniki ostali pod svojim poveljstvom, kar mi je potrčil tedanji kapetan Ivan Drčar, pozneje zadnji načelnik domobranskega štaba. Isto trdi Emil Cof: „Dežman ni bil nikoli poveljnik nad četniki.“ 17) In ko je v torek na Zapotoku prevzel poveljstvo v tem odredu Drčar, se je ta sprememba izvršila brez posvetovanja z Dežmanom. 18) Zato niso utemeljene dr. Blatnikove besede: „Meni je osebno žal, da so Dežmana odstavili“ in „vzeli poveljstvo Dežmanu“ 19). Težko pa bi bilo oporekati, če bi dr. Blatnik zapisal: meni je bilo osebno žal, da niso izbrali in postavili Dežmana za poveljnika. — Prav tako je neutemeljeno reči: „...je Dežman v torek okrog poldne svojim četnikom na svojo pest dal nalog, da se prebijejo do gradu...“ 20)

K zadevi Dežmanovega poveljstva naj dostavim, da mi je ribniški domačin iz Hrovače, Žan Škrabec, ki je bil dober po-

znavec in opazovalec ljudi in razmer v Ribnici, izjavil, da je po njegovem mnenju župnik Škulj v začetku bil za Dežmanovo poveljstvo, pozneje pa se je pod vplivom mlajših postavil na stališče teh. 21)

Po vsem sočeč, ves razgovor o Debeljakovem predlogu ni trajal dolgo časa.

Iz poročil je razvidno, da je Dežman na skupnem posvetu predvsem poudaril (saj je bil mož temperamentnih besed!) da je utrditev v gradu nesmiselna in da je treba grad izprazniti.

V. Dolšek piše: „Bil sem tako blizu, da sem slišal, da je svetoval, naj se vsi umaknejo iz Turjaka. Njegovo mnenje je bilo, da je spričo topov, katere so dobili partizani, nemogoče misliti na obrambo grada.“ 22) Dežmana je podprl tudi kapetan Drčar, ki je proti koncu posveta stopil v dvorano in povedal svoje mnenje: turjaški grad ima slabo strateško lego, ker leži na sredi pobočja; leži celo pod glavno cesto, zato ne kaže zabarikadirati se vanj; potrebno je držati večje ozemlje, kjer je možnost za manevriranje. 23)

Kot moremo sklepati, so za Dežmanovo stališče zvedeli vsi komandirji VS, zbrani tedaj v turjaškem gradu. Prav tako pa tudi civilisti, bodisi duhovniki bodisi javni delavci. Kaplan Janez Dolšina, sedaj župnik v Minnesoti, je zapisal: „Dobro se spominjam, da je bil podpolk. Dežman proti, da bi Turjak držali. On je hotel vse spraviti na teren“ 24). Pri nekaterih pa je to narekoval zdrav čut. Tako pravi župnik Leon Kristanc, ki je bil do septembra 1943 kot begunec pred Nemci gost pri Sv. Gregorju, sedaj v Californiji: „Razvidel sem, da bo mogoče grad le težko braniti, da smo tam ujeti kot v kletki. Zato sem svetoval Lavriču (poveljniku VS Sv. Gregor, J. G.): čimprej gremo ven, tem bolje za nas...“ 25)

Ni pa Dežman mislil, da bi morali grad pustiti brez posadke. Po njegovem mnenju in že prej Cerkvenikovem, naj bi bil Turjak le skladišče za hrano in municijo. Varovala naj bi ga bivša VS iz sosednjega Škocjana.

Ali je Dežman zvedel že pred posvetom, da so Grčarice padle in da je četniški odred tam bil uničen, nisem čisto gotov. Vsekakor pa je od sobote naprej računal s tem, petem ko se je bil ta dan razgovarjal z dr. Blatnikom v Vidmu. A po dr. Blatnikovem članku je Dežman zve-

del za padec Grčaric šele po posvetu. Dr. Blatnik namreč piše, da je iz Dobrega polja, kjer ni več našel Dežmana, odšel na Turjak in tega „našel v prostorni dvorani z večjo skupino aktivnih častnikov. Povedal sem, kaj sva s stotnikom Fajdigom videla v Grčaricah in v Ribnici. Prevladalo je mnenje, da se je treba umakniti iz Turjaka.“ 26) V članku od 17. sept. pa pravi: „Na podlagi mojih sporočil so sklenili, da je treba Turjak izprazniti.“ A po mojem poznavanju dogodkov je to mnenje prevladalo že prej. Saj je že v petek ter nato v soboto in v nedeljo dopoldne, torej pred Dežmanovim in dr. Blatnikovim prihodom, odšlo iz Turjaka na Zapotok okoli 400 mož. (O tem nekaj več pri „Cerkveniku“.) Verjetno pa je, da je Dežman po dr. Blatnikovem sporočilu začel nastopati za takojšnjo izpraznitev Turjaka.

Na podlagi dr. Blatnikovih besed sklepam, da so po neuspelem predlogu pa zaradi delno drugačnih pogledov glede Turjaka ostali Dežman in oficirji četniškega odreda sami v dvorani. Poveljniki VS — tisti namreč, ki so bili v nedeljo popoldne v gradu — in vidnejši javni delavci pa so se nato zbrali v eni izmed sosednjih sob. Tja je nekdo povabil tudi dr. Blatnika, kot je trikrat zapisal v svojih člankih. 27) „Tu je bilo sklenjeno, da gresta kot kurirja v Ljubljano dr. Arko in Casar in da čakamo navodil iz Ljubljane.“ 28)

Ni pa lahko odgovoriti na vprašanje, ki bi ga tu utegnil kdo staviti: Kako so mogli biti nekateri kljub Dežmanovemu stališču zaverovani in zagledani v grad? Ne da se z gotovostjo reči, da so bili poveljniki in predstavniki tistih VS, ki so končno ostale v gradu in doživele tragični konec, res prepričani, da je mogoče grad držati v vsakem primeru. Verjeti smemo besedam župnika Ivana Lavriha: „Nihče ni niti z besedo omenil (na posvetu v nedeljo popoldne, J. G.), da se moramo zapreti v grad.“ 29) A vse kaže, da so tedaj dobrepoljski razumeli Dežmanovo stališče in prepričevanje tako, da je za izpraznitev gradu še dovolj časa; deloma zato, ker so dobrepoljske posadke bile tedaj še doma v Vidmu (v grad so prišle v nedeljo zvečer okoli desete ure); deloma zato, ker v nedeljo popoldne še ni nihče pričakoval — tudi Dežman ne — da bodo v ponedeljek zjutraj že borbe s partizani okoli gradu. Predvsem pa zato, kot je pravilno zapisal dr. Blatnik, da čakajo navodil iz Ljubljane.

Če je poveljnik dobrepoljskih VS Perne res odgovoril Dežmanu na nasvet za iz-

praznitev gradu: „Vi kar odidite, jaz pa s svojimi fanti ostanem tu!“ 30), te besede še ne dokazujejo, da je bil Perne res prepričan, da se da v gradu zdržati vsak napad, dasi je možnost, da je imel pred očmi misel o slovenskem Alcazarju. Njegove besede je treba razumeti: „...jaz pa počakam tu, da se vrnete iz Ljubljane Casar in dr. Arko. Mi bomo napravili svojo odločitev šele potem! A žal so Perne in drugi zaman čakali — mrtvega Casarja in ujetega dr. Arka. (Casarja in dr. Arka ter njuna vozača V. Habiča¹ in Končana² so na Škofljici zajeli komunistični terenci. Ker je Casar hotel zbežati, so ga trije pijani partizani postavili na dvorišču Robežnikove gostilne v Škofljici ob zid in ga ustrelili. Bil je mrtev še isto uro, ko je zapustil Turjak.)

Zakaj so bile Pernetove, Kadunčeve in drugih odločitve vezane na Casarjevo in dr. Arkovo vrnitev, o tem tu ne bom razpravljajal. Moj namen tu je prikazati podpolkovnika Dežmana.

V nedeljo popoldne so prišle iz Turjaka na Zapotok svetogregorske VS pod poveljstvom Lavriča ter velikolaške VS pod poveljstva Bajca. Proti večeru je zapustil turjaški grad tudi Dežman z ribniškimi VS ter se napolil proti Čretežu, ki leži onstran podturjaškega grabna na zapotoški strani. Z njim je prišel tudi župnik Karel Škulj, ki se je takoj pomaknil na Zapotok. S tem je Dežman potrdil že obstoječo Cerkvenikovo prakso „namreč smer premikanja iz Turjaka na Zapotok. Ob istem času je zapustil grad tudi Ljubljanski četniški odred skupaj s tistimi četniki, ki so prejšnji dan odšli iz Ljubljane in prišli do Vel. Lašč. Ostali so pri Čretežu do našega umika v torek zvečer. Sklepam, da se je ta hitri premik — 300—400 mož — iz Turjaka na Zapotok izvršil predvsem pod vplivom Dežmanovega stališča. Saj so vse imenovane enote prišle v grad v zgodnjih popoldanskih urah in ga po nekaj urah zapustile. Je pa delno pripomoglo k temu tudi to, da sta Bajec in Lavrič kot člana SL želela priti do Cerkvenikovega poveljstva na Zapotoku. Saj je bil Bajec že v petek in soboto v stiku s Cerkvenikom in Malovrhom, ko sta ta dva prišla v Velike Lašče.

Iz tega je razvidno, da je očitek, da so „legijski poveljniki... bili proti Dežmanovemu predlogu...“ 31) (za izpraznitev gradu namreč, J. G.) neutemeljen: neute-

meljen za legijske častnike velikolaških in svetogregorskih posadk in prav tako ribniških. Torej so z Dežmanom „soglašali jugoslovanski oficirji“, prav tako pa legijski oficirji. Očitek bi mogel veljati delno — kar je razvidno iz prejšnjih odstavkov — le za nekatere oficirje VS v Dobrem polju in Suhi krajini; glavni njihov poveljnik Perne ni bil član SL. Tisti legijski oficirji pa, ki so se že v petek pa v soboto in nedeljo dopoldne pomaknili na Zapotok, pa z Dežmanom sploh niso prišli v stik. Ti so sami spoznali potrebo, da naj bo Turjak le prehodna baza, ne da bi kaj spraševali v Ljubljano.

Ko sem v nedeljo zvečer zvedel na Zapotoku, da je z Ribničani tudi polk. Dežman in da je že pri Čretežu, sem bil tega res vesel. V ponedeljek dopoldne sva se srečala na Zapotoku in se pozdravila kot znanca. Dežmana sem namreč spoznal že v jugoslovanski vojski. Kot narednik-dijak sem opravil l. 1940 pri njem orožne vaje v Goriči vasi pri Ribnici. V marcu in aprilu 1941 sem bil kot podporočnik istotam, nato pa v Sodražici, odkoder smo se tiste usodne dni umaknili skozi Ribnico proti Kočevju. Pred Staro cerkvijo smo zvedeli, da se je jugoslovanska vojska vdala. Zvečer istega dne, na Veliki petek, sem se poslovil od Dežmana v ribniškem župnišču.

V Ribnici sem l. 1940 večkrat slišal, da je Dežman odličen oficir, ki je bil kot avstrijski lajtnant že v prvi svetovni vojni, nato v Jugoslaviji precej hitro napredoval in se na nekih manevrih izkazal z detaširanim bataljonom (tak bataljon dobi posebno nalogo in operira zato samostojno).

Ko sem bil kot narednik nekoč za dežurnega oficirja v rezervnem bataljonu, me je Dežman prišel nadzorovat. Potrpežljivo je čakal, da sem mu prišel raportirat, ker sem bil na drugem koncu vasi. Ko je po raportu opazil mojo zadrego, mi je dejal: „Jaz dobro vem, da to ni kasarna, da to niso kadrovc, ampak so rezervisti, ki so raztreseni po celi vasi. Zato ne pričakujem takega reda kot je v kasarni.“ Potem mi je naročil, na kaj moram predvsem paziti. Nekaj trdo vojaškega, obenem pa očetovsko razumevajočega je bilo v njegovih besedah.

V svojem vedenju in govorjenju je bil Dežman res vojak. Name pa je tedaj napravil vtis tudi zato, ker se kot aktivni višji častnik ni bal priti od časa do časa na obisk v ribniško župnišče. Te obiske

mi je omenil tedanji ribniški kaplan Ivan Sitar, moj sošolec. (Ali so bili Dežmanovi obiski v župnišču iz neke potrebe po stiku z duhovnikom ali pa je kot vojak bil toliko psihologa, da je računal z ugledom duhovnika v javnem življenju, ne vem. Možno je eno ali drugo ali pa oboje.)

Kljub temu, da so se v nedeljo popoldne na Turjaku sporekli ob Debeljakovem predlogu za Dežmanovo poveljstvo — takšna je bila prva vset, ki je prišla na Zapotok — sem v ponedeljek in torek poveljnikom VS, katerih večina Dežmana ni poznala, večkrat omenil, da bi bilo prav, da Dežman prevzame poveljstvo nad vsemi VS in četniki. Reči smem, da nisem naltel na gluha ušesa. Tudi na Zapotoku smo čutili, da je za skupne operacije potrebno neko višje poveljstvo in da je od vseh navzočih za to najbolj poklican podpolk. Dežman. (Tega mnenja sem bil takrat, zlasti ker sem Dežmana poznal, pa ker sem imel pred očmi redno vojsko. Kasneje pa sem to mnenje delno spremenil. V gverili ni nujno, da je po činu najvišji oficir najbolj sposoben za gverilski način bojevanja. Večkrat beremo, kako trd oreh je gverila za ameriške oficirje v jugovzhodni Aziji. V gverili je predvsem važna predanost ideološkemu pa narodno-političnemu cilju. Ta dva narekujeta glavno taktiko bojevanja. A v peznavanju teh so aktivni oficirji na splošno bolj šibki.)

Dodati moram, da tedaj na Zapotoku nisem vedel, da je v soboto zvečer Cerkvenik zahteval od Slovenske legije, da pošlje na teren poveljnika vseh VS podpolkovnika Peterlina.

Tudi na Zapotoku je Dežman napravil vtis odločnega vojaka. „Ves čas, kar sem bil z odredom, sem občudoval Dežmanovo razsodnost in hrabrost,“ je zapisal tedanji mlad četnik. 32) Vendar pa ni bilo težko opaziti dveh Dežmanovih šibkih lastnosti: njegove premalo premišljene izjave, pa trenutke hude pobitosti, depremiranosti, ki jih poveljnik ne sme imeti.

Najznačilnejša njegova izjava na Zapotoku je bila izrečena nekemu ribniškemu civilistu, čigar imena ne vem: „Da se organizujemo, da se spremamo i izbijemo prema Rijeci... prema saveznicima.“ Ker sem že prej sedel na neki skali, proti kateri se je bližal Dežman s spremljevalcem, sem izjavo slišal sam. Pri tem je Dežman računal na srečanje s srbskimi četniki iz Like pod poveljstvom majorja Bjelajaca. Drugi so slišali Dežmana omenjati smer

proti Trstu. A ker ni bilo nobenega stipljivega dokaza, da so zavezniki res v bližini Reke (na Zapotoku je bil govor o treh angleških bojnih ladjah v severnem Jadranu), predvsem pa, ker je ves partizanski pritisk prihajal proti nam ravno od te smeri, smo poveljniki VS Dežmanovo izjavo vzeli kot sila nerealistično. Tej Dežmanovi zamisli nismo dali prav.

Pri obisku na Kureščku je Dežman v ponedeljek izjavil: „Z bombama u ruci i s puškama preko ledja ćemo sutra jurišati na Golo!“ 33) Dasi je ta način borbe priporočljiv predvsem v pozicijski vojni, je Dežman imel prav z drugega vidika: enote VS na Zapotoku — prav za prav tedaj Slovenska vojska kot del Jugoslovanske armade — bi morale takrat pregnati partizane z Golega, kjer so sprejemali dotok svojih pripadnikov iz Ljubljane. Le tako bi imele naše enote varno zaledje tja do Ižanskega in Črne vasi na Barju. 34)

Ob istem obisku na Kureščku pa se je pri Dežmanu pokazala velika depremiranost, ki je vplivala na vojake v zasedi. Bivši kurat ižanskih VS Rev. Fr. Šeškar, ki živi sedaj v Muenchenu kot invalid zaradi trpljenja v Dachau-u, je zapisal: „...morala pri fantih pa dobra. Ko pa je prišel polkovnik iz Ribnice, je morala padla. Vse je postalo malodušno, nekaj fantov je kar zbežalo domov.“ 35) Verjetno je Šeškarjev izraz „malodušno“ prehud. A spomnim se, da je Dežman tudi na nas poveljnike na Zapotoku vplival porazno s svojim pesimističnim popadom. Bilo je na oficirskem posvetu v šoli, v torek proti večeru. (Večina poročil omenja torek.) Na posvet je bil povabljen tudi Dežman. Že med vrati so bile njegove besede: „Sve je propalo, sve je propalo!“ Odklonil je ponujeni stol in se usedel na slamo, češ da se mu bodo noge tako bolj odpočile. Čez nekaj časa je vprašal po črni kavi. Posvetu je prisostvoval le pasivno. Ni čudno, da je po seji dejal poročnik Viktor Berlot zunaj pred šolo: „Je pa že bolje, da je Cerkvénik komandant. Vsaj živce ima... Bine sicer ni noben vojaški lumen, a miren je in to je veliko.“ Po tem posvetu mi je postalo jasno, da Dežman preveč pada iz ene skrajnosti v drugo. Zato sem prenehal z vsakim prigovarjanjem za Dežmanovo poveljstvo. Sam sem dejal pred šolo: „Kot približno vem, je Peterlin postavil Dežmana za ilegalnega poveljnika v ribniško-kočevskem okrožju. Ker pa smo tu na ozemlju ljubljanskega okrožja, ki si ga je Peterlin pridržal zase, Cerkvénika pa

postavil za svojega namestnika, poslušajmo zato samo Cerkvénika, Dežmana pa le kot svetovalca. Vprašanje Dežmanovega poveljstva pa naj rešijo v prihodnjih dneh, ko se osebno snidejo Peterlin, Dežman in Cerkvénik.“

Nisem pa vedel tedaj na Zapotoku, da je dobra dva dni prej, v soboto zvečer 11. septembra, Peterlin tudi uradno imenoval Dežmana za poveljnika v Ribnici in Kočevju, ker tega poveljstva tedaj ni bilo več treba skrivati pred Italijani. A tudi, če bi bili vedeli za to, bi se bili najbrže zaradi omenjenih Dežmanovih lastnosti, postavili na isto stališče. Vir za to imenovanje in datum je doslej samo Sajeťov *Belogardizem*. Vsi prizadeti so namreč mrtvi. Saje navaja, da sta župnik Škulj in velikolaški župan Paternost sporočila Dežmanu — kot sem že spredaj omenil — da je vrhovni poveljnik VS Peterlin, njegov namestnik na terenu pa Cerkvénik in da ni nihče kompetenten tega razrešiti od te funkcije. Če so Škuljeve in Paternostove besede točne, potem sta bila ta dva delno v zmoti, ker je bil Cerkvénik namestnik samo na ozemlju ljubljanskega okrožja. V ribniško-kočevskem okrožju ne bi bila mogla trditi, da je Cerkvénik Peterlinov namestnik na terenu.

Kot sem omenil na str. 312, navaja Saje v *Belogardizmu* nepodpisano poročilo o dogodkih na Turjaku in Zapotoku; pripisuje ga Paternostu. Po tem poročilu, naj bi Škulj in Paternost sporočila v ponedeljek 14. septembra Dežmanu, da je Cerkvénik namestnik glavnega poveljnika vseh VS. Če naj bi ta datum držal, potem je bilo to Dežmanu sporočeno na Zapotoku. Čisto izključeno to ni; dvcimim pa, da bi na Zapotoku še kdo načenjal vprašanje Dežmanovega poveljstva, potem ko v nedeljo popoldne Debeljak ni uspel s svojim predlogom na Turjaku. Nagibam se k temu, da je v imenovanem zaplenjenem poročilu pomota glede dneva. Če pa sta Škulj in Paternost res ta dan sporočila Dežmanu, sta mu to povedala v prostem prijateljskem razgovoru, da bi mu nekako razložila, zakaj ni bil prejšnji dan na Turjaku sprejet za poveljnika.

Saje trdi, da so „klerofašisti na terenu zadržali“ Peterlinovo pismo o Dežmanovem imenovanju. Kljub tej trditvi pa je vprašanje, ali je Peterlinovo pismo sploh prišlo na teren, najdalj do Velikih Lašč? Vprašanje je tudi, ali ni morda to pismo ostalo v Ljubljani in bilo tam zaplenjeno. Za to svojo trditev navaja Saje v opombi samo koncept pisma v arhivu

komunistične VOS; niti ne pove, da je to koncept Peterlinovega pisma. Naslanjajoč se na Sajatov *Belogardizem*, pravita pisca *Svoboda v razvalinah* 36), da je bilo Dežmanovo imenovanje „zadržano na terenu v rokah neodgovornih politikantov“. Ker je v istem odstavku Belogardizma na str. 601, II. izd., rečeno, da sta župnik Škulj in župan Paternost sporočila Dežmanu glede Peterlinovega poveljstva in Cerkvnikovega namestništva, dobi bralec ob primerjanju obeh tekstov nehote vtis, da sta med tistimi „brezvestnimi politikanti“ bila predvsem župan Paternost in župnik Škulj, ustanovitelj domobranskega Vestnika. Premišljam, kateri izraz je hujši: ali komunistični „klerofašisti“ in „klerofašistični politikanti“ ali pa „brezvestni politikanti“ iz naših vrst?

Pa vzemimo, da je imenovanje na kak način res prišlo do Vel. Lašč še isti dan, v soboto 11. sept., ali pa vsaj do nedelje popoldne. Cerkvnik in Malovrh sta gotovo vedela, da je bil polkovnik Dežman že prej postavljen za ilegalnega komandanta v Ribniški dolini. Če naj bi bil Malovrh tisti, ki je zadržal imenovano Peterlinovo pismo, potem je bilo zanj meročajno predvsem to, da so v petek in soboto ter v nedeljo vsi komandirji na Zapotoku bili pod poveljstvom Cerkvnika in da zato ni bilo nobene krize v poveljstvu in nobene zmede, kot sta jo s Cerkvnikom predvidevala v svojem poročilu SL v Ljubljano. Poleg tega pa je bil Dežman praktično vojakom na Zapotoku skoraj neznan. Na tej podmeni sklepam dalje, da je Malovrh verjetno pridobil Škulja za svoje stališče. Ta je Dežmana precej dobro poznal. Spoznala sta se še v Jugoslaviji, še bolj pa pod italijansko okupacijo, ker Dolenja vas, kjer je bil Škulj za župnika, ni daleč od Ribnice. Če ne še v Jugoslaviji, se je vsaj pod italijansko okupacijo večkrat srečal z Dežmanom tudi velikolaški župan Paternost. Kakšni drugi razlogi, poleg Malovrhovih, naj bi bili merodajni za Paternosta in Škulja, je težko reči. Morda je Škulj že prej opazil, da je Dežman oficir nasprotujočih si izjav.

Ribniške VS, katerih poveljnik je Dežman še vedno bil, so bile na Zapotoku, a Dežman sam se je tista dva dni stalno gibal med šolo na Zapotoku in vasicama Čretežom in Ščurki, kjer je bil Ljubljanski četniški odred. (Skupaj s tistimi četniki, ki so v soboto prišli iz Ljubljane do Velikih Lašč, je odred štel 45 do 50 mož. Med njimi je bilo več aktivnih oficirjev, kot Drčar, Cof, Tomic, Fajdiga s četniš-

kim imenom „Vojči“ 37.) Pri Čretežu je bil v zasedi tudi vođ bivše VS na Orljem pod vodstvom Ceneta Habiča.

V ponedeljek se je Dežman morda več zadrževal pri imenovanem četniškem odredu kot pa na Zapotoku. Deloma je to razumljivo psihološko; v večji meri pa je bil tam iz čisto vojaških razlogov. Čretež in Ščurki sta na zahodni strani podturjaškega grabna, torej nasproti turjaškemu gradu. Če je Dežman hotel videti na lastne oči, kaj se dogaja okrog Turjaka, je moral biti v bližini teh dveh vasic. Tudi Cerkvnik je šel parkrat pogledat položaj tja dol, kaj dalj časa se pa tam ni zadrževal, ker je skrb za ta položaj tam nekako prepustil Dežmanu in četniškemu odredu. Sicer pa je od šole na Zapotoku do tja dol le šibke pol ure.

Kadar je Dežman prišel na Zapotok, je vsakdo mogel opaziti, da so bili oficirji spoštljivi do njega. Marsikdo se je z njim pogovoril. Tudi razmerje med njim in Cerkvnikom je bilo, smem reči, tovariško: večkrat sta izmenjala misli o položaju. V živem spominu imam primer zglednega sodelovanja med njima: ko je v ponedeljek popoldne Cerkvnik odredil močno patrolo, da spremlja Malovrha, dr. Kožuha, Mavca in druge z Zapotoka na Turjak, je tedaj Dežman, ki je bil ravno navzoč, takoj ponudil vod svojih ribniških enot. Cerkvnik je ponudbo takoj sprejel. Na vse navzoče oficirje, vojake in civiliste je Dežmanova ponudba napravila blagodejen vtis. In ko smo v torek popoldne sedeli z Dežmanom in dr. Blatnikom na pobočju pred šole, je Dežman takoj vstal in šel, ko je prišel nek vojak s prošnjo: „Gospod podpolkovnik, ali bi hoteli priti na poveljstvo?“

Predvsem naj poudarim, da smo bili Cerkvnik in komandirji bivših VS ter prav tako četniški oficirji eno s podpolkovnikom Dežmanom v najvažnejši nalogi tistih dveh dni na Zapotoku: kako pripraviti turjaške, da bi izpraznili grad, da se ne bi zanašali na debelo turjaško zidovje, na velike zaloge hrane in municije. Kot dokazuje že imenovana Dežmanova ponudba, smo v tej nalogi zgledno podpirali drug drugega. Zato ocklanjam kot neutemeljen očitek in obdolžitev, da je pri posvetu na hlodih „Dežman po spoznanju kaosa v gradu točno povedal, da je situacija v gradu izgubljena. Legijski oficirji tej njegovi izjavi niso verjeli in so jo sprejeli s precejšnjim maločušjem.“ 38) Da bi bil Dežman pri posvetih na hlodih (dva ali trije so bili) sam navzoč, se ne spomnim, dasi ne smem izključiti te mož-

nosti. Dobro pa se spomnim, da sta bila vsaj pri enem teh posvetov navzoča četniška kapetana Debeljak in Cof.

Ko je Dežman na Zapotoku omenjal razmere v turjaškem gradu, je imel pred očmi predvsem tiste, kar je v nedeljo sam videl in doživel tam. Da pa je položaj okoli gradu postal v ponedeljek zjutraj resen, to smo na Zapotoku opazili prav vsi. Vprav iz tega spoznanja se je Malovrh kot zastopnik SL odločil, da gre osebno na Turjak, za kar mu je Cerkvjenik dal v spremstvo že omenjeno patrolo. Da morajo slo turjaški ven, je bilo na Zapotoku splošno prepričanje: tako splošno, da ga skoraj ni treba dokazovati. A kljub temu tale dokaz: „Vsi smo jim svetovali čimprejšen odhod iz Turjaka,“ je zapisal župnik Kristanc. „jim“ se nanaša na odhajajočega Malovrha, dr. Kožuha, Mavca in druge.) 39) Moram pa reči, da je Dežman s svojim temperamentnim nastopom k temu prepričanju pripomogel in v tem smislu tudi pomagal. Pomagal je v ponedeljek kot že omenjeno, nato pa v torek. Na njegov nasvet so ta dan četniki pri Čretežu poslali krepko patrolo v podturjaški graben in zasedli nekaj točk. Namen te patrole je bil, olajšati turjaškimi izhod. 40) Že v mraku je Dežman spet odredil patrolo, v katero so končno šli le vojaki iz VS Dolenja vas. Patrola je zadela na goste partizanske zasede, zato se je previdno morala umakniti. 41) Vse to je Dežman poskusil v prepričanju, da bodo turjaški izvršili Cerkvjenikovo povelje za izpad. Porinil je v stran moralni udarec, ki ga je bil doživel v nedeljo popoldne na Turjaku, in sodeloval ter pomagal po svojih najboljših močeh.

V torek, zlasti popoldne, ni bilo težko opaziti, da partizanske brigade zasedajo v večjem polkrogu položaje okrog nas na Zapotoku. A do bojov med nami in partizani na Zapotoku ni prišlo. 42) Prepričanje vseh oficirjev — četniških in nas od VS — je bilo, da je v kratkem času možen koncentriran partizanski napad od vseh strani. (Noč nato je dokazala, da smo pravilno ocenili položaj.) Zato smo v torek popoldne komandirji skupno pritisnili na Cerkvjenika, da je čas za premik. Kot znano, se je Cerkvjenik temu umiku skoro trmasto upiral.

Doslej nisem mogel ugotoviti, ali je tudi Dežman kaj pritiskal na Cerkvjenika v tem smislu. Pri že imenovanem posvetu v torek proti večeru v šoli Dežman ni povedal svojega mnenja. Na vprašanje, kaj misli, je dejal: „Izvinite, ja sam ovde sa-

mo gost,“ kar je psiholosko razumljivo. Ko je bil govor, da se premaknemo proti Polhograjskim Dolomitom, se je samo nemo strinjal. Zvečer v tistih urah pred našim umikom pa je Dežman precej vznemirjeno izpraševal Cerkvjenika, ali je res poskusil vse možnosti, da turjaški zvedo za naš umik in da se takrat skušajo prebiti iz gradu tudi oni.

Ker sem Zapotok zapustil dve uri po odhodu glavnine — ob pol dveh v noči od torika na sredo (od 14. na 15. sept.) 43) — sem na Dežmana naletel šele v Želimljem, tam kjer se odcepi cesta proti cerkvi in šoli. Bilo je že po tistem, ko je udarna Bohova predhodnica pregnala partizanske zasede malo višje gori pri neki betonski gnojni jami. (Ne bom tu prikazoval celotne slike v Želimljem, ampak le zadeve v zvezi z Dežmanom.)

Pogumno in samozavestno je hodil Dežman sem in tja. V tisti temni noči se je tam ob razpotju razgovarjal s Cerkvjenikom, nato pa z Debeljakom in z drugimi četniki. Kot sem slišal, predvsem glede patrole, ki naj previdno prodira proti cerkvi in pregleda položaj tam. Kasneje, potem ko so partizani krepko streljali na nas od leve strani — na desni ob cesti teče Želimljica, onstran nje pa je hrib — sem Dežmana opazil kakih 100 do 150 m nižje doli pri žagi (ali mlinu) in ga slišal, kako je istočasno kot Cerkvjenik dajal povelja: glavnina naprej... kolona naprej... ne se zadrževati: Vmes nekje, najbrž tedaj, ko so partizani začeli s hudim ognjem in ko je bilo treba iskati kritje ob Želimljici, je Dežman za trenutek izgubil živce: „Ob umiku, že po očiščenju zased v Želimljem, sem našel podpolkovnika Dežmana takorekoč prilepljenega ob grapo Želimljice in ga izvlekel za roko ven, rekoč mu: „Gospod podpolkovnik, gremo naprej!“ 44) Tej trenutni slabosti se ni čuditi. Dežman ni bil več tako mlad. Silno hitro menjajoči se dogodki tistih dni, padec Grčarič, moralna nezaupnica na Turjaku: vse to je vplivalo, da je za trenutek vse popustilo v njem.

Zato ni mogoče pritrditi besedam: „Samo podpolkovniku Dežmanu, ki se s svojimi fanti ni premaknil, ampak je šele potem, ko jim je zmanjkalo municije, izvršil juriš na dobro zakopane partizane, se je zahvaliti, da ni bila kolona popolnoma uničena.“ 45) O kakem jurišu v tisti temni noči med hišami in v nepoznanju položaja ni mogoče govoriti, v čemer mi je pritrdil tudi podpolkovnik Ivan Drčar. Od Drčarjeve četniške patrole, ki se je previdno

pomikala proti cerkvi in šoli, nato pa se zaradi partizanskega ognja pri kapelici na desni ustavila in se pomaknila nazaj, se je spredaj utrvalo kakih 6 do 7 četnikov. Ti so v tisti temi prišli v osebne stik s partizani. 46) Če je bilo kaj juriša, je bil med tole malo skupino in partizani. — Prav tako ni mogoče pritrđiti besedam v Sajatovem *Belogardizmu*: „Pred popolnim uničenjem je belogardiste rešil podpolkovnik Dežman, ki se je z nekaterimi razbitimi skupinami prebil na Pijavo gorico.“ 47) Proti Pijavi gorici se ni nihče prebil. Zaradi dominantnega klanca so to in pa Škofljico držali partizanski terenci. Saj je ravno s Pijave gorice v nekem trenutku streljal italijanski oklopnik, seveda v partizanskih rokah, na konec naše kolone. Od Želimpljega naprej smo se pomikali proti Barju in to proti ižanski strani Barja. Saj jih je veliko število zavilo naravnost proti Igu, a so nato pred Igom zavili na Barje proti Črni vasi. Ena skupina pa je prišla naravnost v vas. 48)

Ko sem med zadnjimi prišel do Mokarjeve gostilne, sem se spet srečal z Dežmanom. Useedel se je na kup kamenja pred „Ščelo na Barju“, krepko stisnil palico in dejal: „Svega toga so krivi oni političari!“ (Za razumevanje te in podobnih izjav bi bilo treba poseči nazaj, kot sem že nakazal spredaj:

O dogodkih na Turjaku je Dežman zapisal nekaj svojih misli in pogledov. Saje navaja: „Izjava peš. podpolkovnika Josipa Dežmana, pomočnika kom. 37. pp. v Ribnici, Ljubljana 21. 9. 1943... podpolkovnik Josip Dežman l. r. 49) A ta dokument je bil vsekakor 1945 zaplenjen.

Naj se dotaknem Dežmanove izjave, ki je v knjigi *Svoboda v razvalinah* 50). Žal da ni povedano, kdo je zapisal Dežmanove besede. Odstavek dobro prikazuje Dežma-

novo nejevoljo in čutenje v tistih dneh. Dvomim pa, da je bil župan Paternost tako vpliven na vojaškem posvetu v gradu v nedeljo popoldne. Veliko vplivnejši je bil vsekakor župnik Karel Škulj. Zdi se, da ga Dežman iz obzirne hvaležnosti ni hotel imenovati. Prav tako dvomim, da bi v gradu samem „kričali... v svoji namišljeni fantaziji o slovenskem Alkazarju“. Ta misel je bila živa le pri nekaterih oficirjih dobrepoljskih posadk in onih v Suhi krajini. Najbolj živa pri Francetu Kaduncu, poveljniku VS Žvirče. A v nedeljo popoldne teh posadk še ni bilo v gradu. Razen glavnega dobrepoljskega poveljnika Perнета, te sploh niso prišle v stik z Dežmanom. Pritrdim pa Dežmanovim besedam: „Krivdo za padeč Turjaka nosimo prvenstveno sami...“ Tega mnenja sem že 20 let.

P.S. Ko se je ustanovilo Slovensko domobranstvo, je podpolkovnik Dežman kmalu postal poveljnik domobrskih enot v Novem mestu. Poleti l. 1944 je ob nemški meji prišel v bližino tja takoimenovani Marnev četniški odred. Tam je Janez Marn hotel dobiti stike z domobrskimi oficirji in javnimi delavci v Novem mestu. Pri nekem snidenju s temi je bil navzoč tudi podpolkovnik Dežman. V razgovoru so se pokazali različni pogledi. V dokaz za svojo trditev je Dežman v nekem trenutku izvlekel iz malhe pismo in dejal: „Evo vam pismo samog Draže Mihajlovića!“ Pri razgovoru je bil navzoč tudi mlad inteligenat iz Ljubljane. Ta je nato o tem dogodku pripovedoval v Rupnikovi okolici tako glasno, da so slišali tudi Nemci. Podpolkovnik Dežman se je Nemcem zdel nevaren zaradi zveze z generalom Mihajlovičem. Zato so ga prijeli in ga končno odvedli v koncentracijsko taborišče v Dachau, kjer je umrl kot žrtev nemškega nacističnega nasilja.

OPOMBE K DEŽMANU

1) Ker je bil Dežman pred drugo svet. vojno podpolkovnik 37. pešpolka v Ribnici, je nato tudi pod italijansko okupacijo ostal tam, bil spomladi 1942 odpeljan v italijanko internacijo in se iz te spet vrnil tja spomladi 1943.

2) Rev. dr. Franc Blatnik; „Ob dvajsetletnici Grčaric in Turjaka“, članek I. „Ameriška Domovina“, 3. sept. 1963.

3) Nande Češarek, bivši občinski tajnik v Ribnici, v pismu 25. julija 1963.

4) Nande Češarek istotam.

5) Rev. dr. France Blatnik, članek III. „Ameriška Domovina“, 5. sept. 1963.

6) Rev. dr. France Blatnik istotam.

7) Hinko Erčulj v razgovoru 3. sept. 1963.

8) Franček Saje: *Belogardizem*, II. izd., str. 595. Mnenja sem, da je to komunistično delo zanesljivo samo na tistih mestih, kjer so dobesedno citirani naši zaplenjeni dokumenti; drugod pa je treba precej previdnosti.

9) Saje, o.c., str. 598.

10) Saje, o.c., str. 600, 601.

11) Rev. Ivan Lavrih v pismu 26. jan. 1959.

12) Isti v pismu 24. jul. 1963.

13) Karel Škulj, *Slovenska Beseda*, št. 6-7, 1950, str. 3.

14) Viktor Dolšek, *Vestnik* 8-9, 1963, str. 194.

15) Rev. dr. Blatnik, „Ameriška Domovina“, 17. sept. 1963, članek VII.

- 16) Prav tam.
- 17) Emil Cof v pismu 8. nov. 1959.
- 18) Ivan Drčar v razgovoru 25. avg. 1963.
- 19) Rev. dr. Blatnik, „Ameriška Domovina“, 18. sept. 1963, članek VIII.
- 20) France Grum in Stane Pleško, Svoboda v razvalinah, str. 90.
- 21) Žan Škrabec v razgovoru 5. sept. 1963.
- 22) Viktor Dolšek, istotam.
- 23) Ivan Drčar v razgovoru 25. avg. 1963.
- 24) Rev. Janez Dolšina v pismu 5. nov. 1958.
- 25) Rev. Leon Kristanc v pismu 31. okt. 1958.
- 26) Rev. dr. Blatnik, „Ameriška Domovina“, 10. sept. 1963, V. članek.
- 27) Rev. dr. Blatnik, „Ameriška Domovina“, 10. sept. 1963, V. članek: Na Turjak. „Med posvetovanjem je vstopil v dvorano J. G., potegnil me je na hodnik ter dejel: „Pridite v sosednjo dvorano, poveljstvo je tam, ne tukaj!“ Ta needinost (me je) v tako usodnem trenutku v srce zbolela.“ Ista trditev je v VII. članku: Nekaj pripomb v zvezi s Turjakom. (17. sept. 1963): „Šele ko me je J.G. povabil v sosednjo dvorano, kjer so bili poveljniki Vaških straž in več civilistov, sem zapazil needinost.“ V VIII. članku: Krivci turjaške tragedije (18. sept. 1963) je trditev ponovljena: „Ko me je na Turjaku J. G. poklical od Dežmana v sosednjo dvorano, češ da je tam poveljstvo...“ V rokopisu je dr. Blatnik zapisal s polnim imenom „prof. Janez Grum“. V svojem članku k dr. Blatnikovi seriji „Ob 20 letnici Grčaric in Turjaka“ sem v Ameriški Domovini z dne 2. okt. 1963 pojasnil, da je rev. dr. Franc Blatnik v zmoti, ko navaja moje ime v gornji zvezi. Turjak sem zapustil v soboto 11. sept. 1943 med poldnem in poleno, ker mi je Cerkvenik ukazal, da moram prevreči 30 voz vojaške komore iz Turjaka na Zapotok. V grad se nisem več vrnil. Tedaj ko je nekdo povabil dr. Blatnika v sosednjo sobo, sem bil jaz že cel dan na Zapotoku.
- 28) Rev. dr. Blatnik, „Ameriška Domovina“, 17. sept., VII. članek.
- 29) Rev. Ivan Lavrih, pismo 26. jan. 1959.
- 30) Viktor Dolšek, prav tam. Dolšek bi moral povedati, kako je ugotovil, da je bil to res Perne.
- 31) Fr. Grum in S. Pleško, o.c. str. 82.
- 32) Ing. Božo Golob, pismo 19. avg. 1963.
- 33) Povedal Franc Frakelj, poveljnik VS v Tomišlju.
- 34) Potem ko smo zvedeli v nedeljo za padeč Grčaric in za uničeni četniški odred tam, bi mi morali takoj zavestno opustiti stališče tistih treh, štirih dni prej, da naše enote ne napadajo partizanov, da le odbijejo napad, če treba. To stališče je bilo več ali manj merodajno za nas še v ponedeljek in torek, čeprav smo že vedeli za padeč Grčaric. Podzavestno smo čutili, da vojaško še nismo organizirani. Izjema k temu stališču je bila patrola, ki jo je v soboto 11. sept. poslal s Kureščka v to smer poročnik Viktor Berlot in ki jo omenja tudi Saje v Belogardizmu II. izd., str. 600: „Tako je 11. sept. napadla
- partizane na Golem in lovila ljudi, ki so iz Ljubljane prihajali v Narodno osvobodilno vojsko.“ Saje nanaša te besede na Slovensko narodno vojsko kot celoto, dasi je to bila le patrola.
- 35) Rev. France Šeškar v pismu 5. jul. 1963.
- 36) Fr. Grum in S. Pleško, o.c., str. 87.
- 37) Stotnik Radivoj Fajdiga je v tistih dneh imel priimek „Vojči“. Iz tega priimka je Sajetov Belogardizem napravil posebnega kapetana Vojčica na str. 585, 587, 589 v II. izdaji. Ista napaka je v knjigi Svoboda v razvalinah na str. 52, 81, morda še kje. Podpolkovnik Emil Cof je takole pojasnil zadevo: „Vojči: pravilno Vojči, je Radivoj Fajdiga, pešadijski poročnik. Prvi poveljnik Ljubljanskega odreda je bil kapetan Milan Vujnovič — Lipa. Bil je ranjen v ljubljanski okolici in prepeljan v Ljubljano v oskrbo dr. Janeža; poveljstvo nad odredom pa je prevzel poročnik Radivoj Fajdiga.“ V pismu od 8. nov. 1959.
- 38) Fr. Grum in St. Pleško, Svoboda v razvalinah, str. 87.
- 39) Rev. Leon Kristanc v pismu od 31. okt. 1958.
- 40) Omenil Ivan Drčar v razgovoru 25. avg. 1963. Na moje vprašanje glede zaglavja „Četniki hočejo v grad“ v knjigi Svoboda v razvalinah, str. 90, je Drčar dejal, da se ne da trditi, da „turjaško posadko, če treba, tudi s silo primorajo na izpad“. Da bi bilo kako streljanje iz gradu na četniško patrolo, se Drčar ne spomni.
- 41) Povedal Ivan Gorše 5. jul. 1963. Gorše je bil zadnje tri tedne pred italijansko vdajo dejanski poveljnik VS v domači Dolenji vasi.
- 42) Dvomim zato, da je tista patrola v torek proti večeru sporočila na Turjak, „da je pritisk na Zapotok tako strašen, da so poveljniki sklenili vse moštvo umakniti proti Ljubljanskemu barju.“ Svoboda v razvalinah, str. 91.
- 43) Sajetov Belogardizem II. izd., str. 602 zmotno navaja: „V noči na četrtek 16. sept. ga je napadel oddelek partizanov...“ namreč Milka Piriha — Skalarja. Vsi, ki smo bili na Zapotoku, se strinjamo, da smo se prebijali skozi Želimlje v noči na sredo 15. sept. In v tisti noči je bil napad na Veliki Osolnik.
- 44) Stane Bitenc, „Zapisnik dogodkov ob bojih za Turjak“, Buenos Aires 19. feb. 1960.
- 45) Fr. Grum, S. Pleško, o.c., str. 92.
- 46) Omenil ing. Božo Golob v razgovoru 3. sept. 1963.
- 47) Saje o.c., str. 602
- 48) Vse kaže, da sta se pisca knjige Svoboda v razvalinah naslanjala tu na Sajeta. Primerjaj njuni besedi „popolnoma uničena“ s Sajetovimi „pred popolnim uničenjem“. Predvsem pa zmotno sledita Sajetu, ker v naslednjem odstavku navajata „proti Pijavi gorici“ (str. 92.)
- 49) Saje o.c. opomba pod črto št. 66.
- 50) Fr. Grum, S. Pleško, o.c. str. 83.